

MIROŚLAW KARAPYTA

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa
im. ks. B. Markiewicza w Jarosławiu

KRZYSZTOF REJMAN

Katolicki Uniwersytet Lubelski w Stalowej Woli

SPOŁECZNO-PRAWNE UWARUNKOWANIA ROZWOJU RZESZOWSKIEGO OBSZARU METROPOLITALNEGO (WYBRANE PROBLEMY)

Abstract: Social and Legal Condition's Development of Rzeszów Metropolitan Area (Chosen Problems). The article is dedicated to the analysis of the social conditionings of the Rzeszów Metropolitan Area development. Particular attention was turned to the demographic factors, *i.e.* population structure, demographic potential and anticipated changes connected with migrations and ageing society.

The significant factor which contributes to the development of the Rzeszów Metropolitan Area is education of people and potential of educational system and education, therefore a lot of thought was given to those issues in the article. Living standards of inhabitants and employment structure, especially such negative phenomenon as unemployment are very significant. The legal conditionings of the Rzeszów Metropolitan Area were presented. The chances and threats which arise from the analysis of the social factors and have an influence on the process of metropolitalisation were presented in the conclusions.

Wstęp

Sieć osadnicza Polski jest względnie zrównoważona. Nie występuje zjawisko dużej koncentracji ludności w stolicy, jak się to obserwuje np. we Francji czy na Węgrzech. Liczba ludności największego miasta Polski – Warszawy – jest zaledwie dwa razy większa niż drugiego, co do liczebności miasta – Łodzi. W sieci osadniczej naszego kraju istnieje kilkanaście miast

będących lepiej lub gorzej wykształconymi ośrodkami regionalnymi. Jednak ośrodki te mają nierówną rangę mierzoną zarówno liczbą ludności, jak i potencjałem. W pierwszej grupie znajduje się sześć miast: Warszawa, Poznań, Kraków, Wrocław, Łódź i Trójmiasto. W drugiej grupie plasują się Szczecin, Bydgoszcz, Lublin, Katowice i Białystok, a w trzeciej słabiej rozwinięte miasta wojewódzkie: Rzeszów i Olsztyn.

Według definicji *International Metropolitan Observatory* obszary metropolitalne to zwarte obszary obejmujące miasto centralne i strefę podmiejską, zamieszkałe przez co najmniej 200 tys. osób i odznaczające się znaczną siłą wewnętrznych powiązań¹. Powiązania te wyrażają się przede wszystkim w dojazdach do pracy, a także w innego rodzaju związkach o charakterze ekonomicznym. W Polsce zostało zidentyfikowanych 27 obszarów, dla których liczba mieszkańców miasta centralnego wraz z przylegającym powiatem (powiatami) przekraczała (według danych na koniec 2002 r.) 200 tys. Obszary te były łącznie zamieszkałe przez ponad 20 mln osób, a więc prawie 53% ludności Polski.

Rzeszowski Obszar Metropolitalny (ROM) obejmuje swym zasięgiem 6 powiatów ziemskich: rzeszowski, ropczycko-sędziszowski, kolbuszowski, łańcucki, strzyżowski i dębicki oraz jeden powiat grodzki: miasto Rzeszów. W skład powiatów wchodzi 32 gminy wiejskie, 9 gmin wiejsko-miejskich i 4 miasta. Powierzchnia obszaru metropolitalnego wynosi 4327 km² co stanowi 24,2% obszaru woj. podkarpackiego. Dla kształtowania zrównoważonego systemu osadniczego ROM-u istotne znaczenie mają warunki społeczne występujące w jego otoczeniu, dlatego problematyka ta powinna stać się przedmiotem rozważań teoretycznych. Na uwagę zasługuje również problem warunków prawnych, które w dużym stopniu wpływają na powstanie i funkcjonowanie tego obszaru metropolitalnego. Tym zagadnieniom poświęcono poniższy rozdział.

1. Warunki prawne ROM

Podstawowym instrumentem polityki planistycznej jest plan zagospodarowania przestrzennego województwa, którego uchwalenie, zgodnie z art. 18 ust. 3 *Ustawy z 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa* (Dz.U. z 2001 r. Nr 141, poz. 1590 z późn. zm.) należy do właściwości sejmiku województwa. Zgodnie z art. 42 ust. 1 *Ustawy z 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu*

¹ Pirveli (2003).

waniu przestrzennym do wyłącznej właściwości Sejmiku Województwa należy m.in. uchwalanie *Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa* lub jego zmiany. Aktualny *Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego* został przyjęty Uchwałą Sejmiku w grudniu 2004 r. Plan został sporządzony w trybie poprzedniej *Ustawy o zagospodarowaniu przestrzennym* jednak z uwzględnieniem wielu wymagań nowej ustawy. W wyniku wieloletniej kampanii Unii Metropolii Polskich parlament Rzeczypospolitej wprowadził obowiązek odrębnego uchwalania przez sejmik województwa planów zagospodarowania przestrzennego obszarów metropolitalnych. Nowa *Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* (Dz.U. Nr 80 poz. 717 z późn. zm.), która obowiązuje od 11 lipca 2003 r. stworzyła nowe wymagania dotyczące sporządzenia planu zagospodarowania przestrzennego obszaru metropolitalnego stanowiącego część planu zagospodarowania przestrzennego województwa. Konieczna aktualizacja *Planu* będzie się w szczególności odnosić do sporządzenia planu zagospodarowania przestrzennego obszaru metropolitalnego w formie, która może być przedmiotem dyskusji lub rozporządzeń wykonawczych do *Ustawy*, stanowiącego odrębną część planu zagospodarowania województwa uwzględniającego zapisy dotyczące m.in. inwestycji celu publicznego o znaczeniu ponadlokalnym, obszarów problemowych oraz zasad ich zagospodarowania, obszarów wsparcia, terenów zamkniętych i ich stref ochronnych wymaganych nową *Ustawą*. Opracowanie i przyjęcie tego dokumentu, jako pośredniego stopnia między strategią i planem zagospodarowania przestrzennego województwa (określających politykę przestrzenną na obszarze regionu) a studiami uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin i miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego gmin (stanowiącymi prawo miejscowe), może mieć istotne znaczenie dla poprawy stanu zagospodarowania przestrzennego, a także zdynamizowania rozwoju samorządów znajdujących się na terenie Rzeszowskiego Obszaru Metropolitalnego.

2. Potencjał demograficzny woj. podkarpackiego i ROM

Województwo podkarpackie charakteryzuje wyższa dynamika demograficzna w stosunku do przeciętnej w kraju. Wskaźnik przyrostu naturalnego w 2004 r. wyniósł 1,2 osoby w przeliczeniu na 1000 mieszkańców województwa. Współczynnik urodzeń wyniósł 9,7‰ i obniżył się w stosunku do 1999 r. o 1,5 pkt, natomiast wskaźnik umieralności wyniósł 8,5‰ i obniżył się w sto-

sunku do 1999 r. o 0,2 pkt. Od kilku lat obserwowany jest poziom reprodukcji ludności nie zapewniający prostej zastępowalności pokoleń. Współczynnik dynamiki demograficznej określający liczbę urodzeń przypadających na 1 zgon w 2004 r. osiągnął wartość 1,143, podczas gdy w 2000 r. wyniósł 1,301. Wskaźnik przyrostu naturalnego w Rzeszowskim Obszarze Metropolitalnym wynosi +1,9 na 1000 mieszkańców².

Według danych Głównego Urzędu Statystycznego ludność woj. podkarpackiego, na koniec 2005 r. liczyła 2098 tys. osób, tj. 5,5% ogółu ludności w kraju, co daje 9 miejsce wśród polskich województw. Należy jednak podkreślić, że negatywne procesy demograficzne, jakie zaobserwować można na obszarze całego kraju dotknęły również woj. podkarpackie. Od 1999 r. liczba mieszkańców Podkarpacia zmniejszyła się o ok. 1,4%. Obecnie w samym Rzeszowskim Obszarze Metropolitalnym zamieszkuje 735 839 osób, co stanowi 35% ogółu woj. podkarpackiego.

Podkarpackie jest obszarem najmniej zurbanizowanym w kraju. W miastach województwa mieszkało 40,5% ogółu ludności (w Polsce 61,5%), podczas gdy w 1999 r. udział ten wynosił 41,1%³.

Gęstość zaludnienia w województwie wynosi 118 osób/km². Rozmieszczenie ludności jest nierównomierne, co wynika z niejednorodnych warunków środowiska przyrodniczego, charakteru gospodarczego, poziomu zurbanizowania, a także ze zróżnicowanych w okresie powojennym procesów demograficzno-osadniczych. Gęstość zaludnienia dla terenów wiejskich jest znacznie niższa niż dla miast – średnio wynosi 74 osoby/1 km². Mieści się między wielkościami: 5,0 osób/1 km² – gm. Lutowiska (powiat bieszczadzki) i 311 osób/1 km² – gm. Krościenko Wyżne (powiat krośnieński). Gęstość zaludnienia Rzeszowskiego Obszaru Metropolitalnego to 170 osób/km².

Województwo podkarpackie jest jednym z 12 odpływowych województw w kraju. Saldo migracji w 2003 r. wyniosło w województwie minus 2478, tj. -1,2‰ (miasto – -4,3‰, wieś – +0,9‰). W 1999 r. saldo migracji było również ujemne, ale mniejsze; -1579, tj. 0,7‰. W Polsce saldo migracji wyniosło -0,4‰. Saldo migracji w Rzeszowskim Obszarze Metropolitalnym wynosi +0,5 na 1000 mieszkańców⁴.

Dane statystyczne wykazują, że mieszkańcy woj. podkarpackiego, w skali kraju są jednymi z mniej mobilnych – wyniki spisu 2002 r. wykazały, że 67,7%

² Zob. *Rocznik statystyczny województwa podkarpackiego* (2005).

³ Por. *Rocznik demograficzny* (2005).

⁴ *Rocznik statystyczny województwa podkarpackiego* (2005).

ludności województwa nie opuszczało miejsca urodzenia na dłużej niż 12 miesięcy. Oznacza to, że ludność mobilna stanowiła 31,5%, czyli 3 osoby na 10 zamieszkały na stałe w innym miejscu Polski lub wyjechały z domu rodzinnego na dłużej niż 1 rok. W kraju odsetek ludności mobilnej wyniósł 39,2%.

Ludność województwa jest względnie młoda w sensie demograficznym. Mediana wieku w 2004 r. dla ogółu wyniosła 34,3, dla kobiet 36,0 i 32,7 dla mężczyzn. Średnia ta oznacza, że połowa ludności osiągnęła 34 lata, natomiast druga połowa wiek ten przekroczyła. W 1999 r. mediana wyniosła odpowiednio: 32,1; 33,7 i 30,5, a w 1990 r. 30,3; 31,7 i 28,9. Oznacza to, że wiek środkowy się przesuwa; jest to spowodowane zmniejszającą się liczbą urodzeń, co ma decydujący wpływ na proces starzenia się społeczeństwa. Mieszkańcy miast są średnio o 2 lata starsi od mieszkańców wsi. Tendencja ta uwidacznia się również w ROM-ie.

Udział dzieci i młodzieży będącej w wieku 0-17 lat (wiek przedprodukcyjny), w ogólnej liczbie ludności województwa stale się obniża. Udział ludności w wieku produkcyjnym zwiększył się z 60,7% w 2003 do 61,4% w 2004 r. Od wielu lat udział ludności w wieku produkcyjnym na wsi jest niższy niż w miastach, w 2003 r. na wsi wynosił 58,2%, w miastach zaś – 64,6%. Również udział ludności w wieku poprodukcyjnym (mężczyźni od 65 lat i kobiety od 60 lat) zwiększył się z 14,0% w 1999 r. do 14,6% w 2003 r. (o 0,6 pkt) w ogólnej liczbie ludności województwa. Większy odsetek, zarówno w wieku przedprodukcyjnym, jak i poprodukcyjnym, stanowią mieszkańcy wsi.

Współczynnik obciążenia demograficznego, oznaczający liczbę osób w wieku nieprodukcyjnym przypadającą na 100 osób w wieku produkcyjnym, na skutek zmian w ekonomicznych grupach wieku obniżył się w latach 1999-2003 o 7 osób. Liczba ludności w wieku produkcyjnym zamieszkująca ROM w 2004 r. wyniosła 452 251, stanowi to 60,7% ogółu ludności woj. podkarpackiego.

Od poprzedniego spisu w 1988 r. udział osób w wieku 15 lat i więcej posiadających wykształcenie co najmniej średnie wzrósł w woj. podkarpackim z 27,7% do 40,8% (w kraju odpowiednio 31,2% i 42,8%). W tym samym czasie zmniejszył się udział osób z wykształceniem podstawowym o 11,5 pkt proc. Pozytywną tendencją jest wzrost poziomu wykształcenia zarówno w miastach, jak i na wsi, przy czym na wsi proces ten przebiega znacznie szybciej. Biorąc pod uwagę zróżnicowanie wykształcenia ze względu na płeć, można stwierdzić, że kobiety są lepiej wykształcone niż mężczyźni. W miastach nadal zamieszkują ludzie lepiej wykształceni niż na wsi, gdzie częściej osoby posiadają wykształcenie zawodowe i podstawowe, zaś w miastach wy-

kształcenie średnie i policealne. Na Podkarpaciu odsetek ludności w wieku 15 lat i więcej z wykształceniem ponadpodstawowym wyniósł 65,6% (w kraju 66,9%), w tym z wyższym – 8,8% (w Polsce – 10,2%).

Struktura poziomu wykształcenia ludności w wieku 13 lat i więcej w 2002 r. przedstawiała się następująco:

- wyższe – 8,5% (w kraju 9,9%);
- policealne – 3,1% (w kraju 3,2%);
- średnie (łącznie z zasadniczym zawodowym) – 51,3% (w kraju 51,6%);
- podstawowe ukończone i bez wykształcenia szkolnego – 3,9% (w kraju 3,6%).

Dla 1,2% ludności (w kraju dla 2,0%) nie ustalono poziomu wykształcenia⁵.

Zdaniem ekspertów pracujących przy tworzeniu Strategii Rozwoju Województwa Podkarpackiego dla procesów demograficznych zachodzących w ostatnich latach w woj. podkarpackim charakterystyczne było:

- zmniejszanie się rzeczywistej liczby ludności, szczególnie w miastach;
- niski wskaźnik urbanizacji;
- obniżanie się przyrostu naturalnego, przez spadek liczby urodzeń;
- utrwalanie się reprodukcji ludności poniżej prostej zastępowalności pokoleń;
- ujemne saldo migracji, z tendencją wzrostową dla miast;
- malejący udział ludności w wieku przedprodukcyjnym oraz wzrastający udział ludności w wieku produkcyjnym i poprodukcyjnym;
- wzrost poziomu wykształcenia zarówno w miastach, jak i na wsi, przy czym na wsi proces ten przebiega znacznie szybciej⁶.

Procesy zachodzące w obrębie struktur demograficznych w woj. podkarpackim, a w szczególności w kontekście zmian zachodzących w ruchu naturalnym i migracji ludności, nie rokują nadziei na dynamiczny rozwój demograficzny województwa. Odpływ ludności nie jest problemem dla poszczególnych jednostek administracyjnych, niemniej jednak za niekorzystny należy uznać odpływ ludzi młodych. Poza utratą potencjału ekonomicznego, za kilka lat może to znaleźć odzwierciedlenie w spadku przyrostu naturalnego. Charakterystyczne w skali kraju, niekorzystne procesy demograficzne, tj. depopulacja, czy deformacja struktury płci i wieku, występują w województwie w znacznie mniejszym zakresie, a ich dynamika jest niższa od średniej krajowej. Ważny jest również udział i wzrost ludności w wieku produkcyjnym do ludności ogółem. Są to potencjalne zasoby pracy, ale w związku z brakiem miejsc pracy, osoby te zasilą rzeszę bezrobotnych.

⁵ Dane zamieszczone w *Roczniku demograficznym* (2005).

⁶ Zob. *Strategia rozwoju województwa podkarpackiego na lata 2007-2020* (2006).

Tabela 1

Zmiany zachodzące w procesach demograficznych w latach 1999-2004

	1999	2004	Zmiana - ubytek + przyrost
Ludność	2 126 001	2 097 975	-28 026
miasta	874 215	848 719	-25 496
wieś	1 251 786	1 249 256	-2 530
z liczby ogółem kobiety	1 082 941	1 071 727	-11 214
Kobiety na 100 mężczyzn	103,8	104,4	+0,6
Ludność na 1 km ²	119	118	-1
Struktura ludności według wieku w %			
przedprodukcyjnym	27,8	24,7	-3,1
produkcyjnym	58,2	60,7	+2,5
poprodukcyjnym	14,0	14,6	+0,6
Współczynnik obciążenia demograficznego	72	65	-7
Urodzenia żywe na 1000 ludności	11,2	9,7	-1,5
Zgony na 1000 ludności	8,7	8,5	-0,2
Przyrost naturalny na 1000 ludności	2,5	1,2	-1,3
Saldo migracji na 1000 ludności	-0,7	-1,2	+(- 0,5)
Przeciętna liczba lat dalszego trwania życia w momencie urodzenia			
mężczyźni	70,7	71,8	+1,1
kobiety	78,6	80,2	+1,6

Źródło: Strategia Rozwoju Województwa Podkarpackiego na lata 2007 – 2020.

W strukturze demograficznej woj. podkarpackiego w latach 2002-2030 przewidywane są następujące tendencje:

- Liczba urodzeń będzie ulegać niewielkim wahaniom aż do 2020 r., po czym spadek stanie się większy, gdyż w wiek największej rozrodczości wejdą mało liczne roczniki z przełomu stuleci. W całym okresie progностycznym należy spodziewać się, że przyrost naturalny będzie się zmniejszał, może być nawet ujemny, a po 2020 r. zjawisko to będzie się jeszcze pogłębiać.
- Liczba ludności do 2015 r. wzrośnie o 2,9 tys. osób, a następnie do 2030 r. zmniejszy się o 54,9 tys. osób. Łącznie w prognozowanym okresie liczba ludności województwa zmniejszy się o 52,0 tys. osób. Ubytek ludności dotknie przede wszystkim miasta, głównie z powodu mniejszej dzietności

Prognozowane zmiany w liczbie ludności woj. podkarpackiego
w latach 2002-2030 (stan na 31 XII)

Wyszczególnienie	2002*	2003	2004	2005	2010	2015	2020	2025	2030
Ludność ogółem w tys.	2096,7	2096,3	2096,4	2096,5	2097,7	2099,6	2095,9	2079,1	2044,7
- miasta	851,6	850,3	848,8	847,2	838,4	827,7	812,8	791,0	761,6
- wieś	1245,0	1245,9	1247,6	1249,3	1259,3	1271,9	1283,1	1288,0	1283,2
Wskaźnik obciążenia ekonomicznego	67	x	x	61	55	57	62	67	70

* Dane rzeczywiste

w miastach niż na wsi, ale też na skutek nowego zjawiska, jakim jest przemieszczanie się części ludności miejskiej na tereny wiejskie na obrzeżach miast. W prognozowanym okresie liczba ludności miast zmniejszy się w sumie o około 90,0 tys. osób, a na wsi wzrośnie o około 38,0 tys.

- Malejąca dzietność i wzrastająca długość życia będą powodować starzenie się społeczeństwa. Zmiany w strukturze wieku ludności, zwłaszcza te wynikające z przesuwania się wyżów i niżów mają istotne konsekwencje w wielu dziedzinach życia, sprawiając że niektóre problemy społeczne ulegną zaostrzeniu. Do 2010 r. liczebność grupy ludności w wieku produkcyjnym wzrośnie o 7,6%. W następnych latach liczebność tej grupy będzie się zmniejszać i tempo spadku z upływem lat będzie wzrastać. Na koniec okresu prognozy liczba ludności w wieku produkcyjnym będzie niższa niż w okresie wyjściowym. Liczba ludności w wieku przedprodukcyjnym będzie się zmniejszać przez cały okres prognozy, jako skutek spadku dzietności w latach 1985-2010 oraz jego echa w latach następnych. W wyniku starzenia się roczników wyżu urodzeń z lat 50., w latach 2010-2020 nastąpi przyspieszenie przyrostu liczby ludności w wieku poprodukcyjnym.
- Łączna liczba osób w wieku nieprodukcyjnym przypadająca na 100 osób w wieku produkcyjnym zwiększy się z 67 do 70 (a więc tzw. obciążenie ekonomiczne wzrośnie)⁷.

3. Rynek pracy – bezrobocie

Wysoki procent ludzi poszukujących pracy jest od wielu lat najważniejszym problemem społeczno-ekonomicznym w Polsce. Istotnym problemem

⁷ Tamże.

jest określenie realnej stopy bezrobocia w dużych miastach. Według Hausnera, „około 40% zarejestrowanych w urzędach stanowią ci, którzy mają pracę oraz ci, którzy poszukują zasiłku, a nie pracy. Rzeczywista stopa bezrobocia w Polsce wynosi 14-15% i jest ciągle bardzo wysoka”⁸.

Także struktura zatrudnienia w woj. podkarpackim nadal odzwierciedla typowe dla całej gospodarki polskiej zapóźnienie i odbiega od struktury zatrudnienia w gospodarkach rynkowych krajów rozwiniętych.

Obserwuje się spadek zatrudnienia w przemyśle. Przeciętne zatrudnienie w tym sektorze zmniejszyło się z 159,8 tys. w 1998 r. do 132,6 tys. w 2004 r. Według stanu na koniec 2004 r., w sektorze rolniczym według faktycznego miejsca pracy pracowało 158,9 tys. osób, stanowiących 25% ogółu pracujących w województwie.

Zmiany w strukturze pracujących w sektorze usług są jeszcze niewielkie, chociaż należy podkreślić, że w ostatnich latach udział pracujących w sektorze usług wzrasta. W usługach według stanu na koniec 2004 r. pracowało 46,8% ogółu pracujących. W porównaniu z pozostałymi województwami, poziom zatrudnienia w sektorze usług w woj. podkarpackim należy do najniższych w kraju. Przewodzącymi regionami w województwie pod względem stanu zatrudnienia w sektorze usług jest ROM. Najwyższe zatrudnienie w usługach w regionie środkowym jest bezpośrednią pochodną stopnia rozwoju gospodarczego tego obszaru. Najslabiej sektor usług rozwinięty jest w części środkowo-zachodniej województwa.

Według stanu z grudnia 2005 r. stopa bezrobocia w woj. podkarpackim wynosiła 18,4% (kraj – 17,6%). Najwyższa stopa bezrobocia występuje w ob-

Tabela 3

Zmiany w liczbie pracujących w latach 1998-2004

Wyszczególnienie	Pracujący - dane z końca roku	
	1998	2004
Pracujący	983 943	635 569
Z liczby ogółem:		
rolnictwo, łowiectwo i leśnictwo	449 096	158 887
przemysł i budownictwo	220 920	179 289
usługi rynkowe	189 826	176 765
usługi nierynkowe	124 101	120 628

Źródło: *Strategia Rozwoju Województwa Podkarpackiego na lata 2007-2020* (tab. 3-9).

⁸ W. Miśiak: *Nowe procesy i zjawiska po przelocie 1989 roku w miastach polskich* [w:] Jałowicki, Majer, Szczępański (2005), s. 271.

Tabela 4

Bezrobotni według wykształcenia w woj. podkarpackim.
Stan na koniec 2005 r.

Wykształcenie	Bezrobotni	
	w tys.	w %
Wyższe	10,2	6,2
Policealne i średnie zawodowe	40,6	24,7
Średnie ogólnokształcące	12,6	7,7
Zasadnicze zawodowe	57,6	35,2
Gimnazjalne i poniżej	42,9	26,2
Ogółem	163,9	100

szarze problemowym środkowo-zachodnim oraz południowym, a najniższa w ROM.

W najtrudniejszej sytuacji na rynku pracy znalazły się osoby młode, tj. do 34 roku życia (prawie 60% bezrobotnych) oraz o niskim poziomie wykształcenia (z zasadniczym zawodowym, gimnazjalnym i poniżej).

Do głównych problemów regionalnego rynku pracy należy zaliczyć bardzo wysoki odsetek długotrwale bezrobotnych, który w końcu grudnia 2005 r. wyniósł 52,3%. Wobec wysokiego jeszcze wzrostu ludności w wieku produkcyjnym, zasoby ludzkie są wykorzystywane w sposób dalece niewystarczający.

Znaczny problem stanowi przy tym bezrobocie ukryte⁹, zwłaszcza na obszarach wiejskich. Niepokojącym zjawiskiem jest także koncentracja za-

Tabela 5

Poziom bezrobocia – dane porównawcze

Wyszczególnienie	Bezrobocie na koniec 2005 r.			
	w tys.	stopa %	w tym kobiety	
			w tys.	%
Polska	2 773,0	17,6	1 486,4	53,6
Lubelskie	156,8	17,0	78,3	50,0
Małopolskie	178,1	13,8	98,7	55,4
Świętokrzyskie	117,8	20,6	60,4	51,3
Podkarpackie	164,0	18,4	87,7	53,4

⁹ Por. Borkowski, Marcinkowski (1999).

trudnienia w kilku największych przedsiębiorstwach województwa, które przeżywają trudności ekonomiczno-finansowe w procesach restrukturyzacji.

Dane przedstawione w tabeli 5 wskazują na to, że Podkarpacie należy do województw o jednym z najwyższych poziomów bezrobocia w kraju. Natomiast poziom bezrobocia w poszczególnych powiatach województwa przedstawia tabela 6.

Tabela 6

Poziom bezrobocie – dane porównawcze

Podregiony	Bezrobocie w powiatach na koniec 2005 r.			
	liczba	stopa %	w tym kobiety	
			liczba	%
Obszar środkowy	91 711	---	49 467	53,9
M. Rzeszów	8 559	9,1	4 675	54,6
M. Tarnobrzeg	3 685	17,9	2 002	54,3
Powiat rzeszowski	11 597	18,7	6 151	53,0
Powiat łańcucki	6 129	18,8	3 049	49,7
Powiat leżajski	5 124	18,8	2 656	51,8
Powiat brzozowski	7 581	28,2	4 072	53,7
Powiat ropczycko-sędziszowski	6 503	21,4	3 454	53,1
Powiat strzyżowski	6 802	25,2	3 515	51,7
Powiat strzyżowski	4 953	20,9	2 580	52,1
Powiat kolbuszowski	10 617	18,7	5 845	55,1
Powiat dębicki	9 340	15,2	5 471	58,6
Powiat mielecki	6 779	14,7	3 863	57,0
Powiat stalowowolski	4 042	18,1	2 134	52,8
Powiat tarnobrzegi				
Obszar południowy	33 422	---	18 490	55,3
M. Krosno	2 619	8,3	1 533	58,5
Powiat bieszczadzki	2 430	28,7	1 259	51,8
Powiat leski	2 774	26,4	1 423	51,3
Powiat sanocki	6 807	18,5	3 923	57,6
Powiat krośnieński	7 577	21,5	4 249	56,1
Powiat jasielski	11 215	22,0	6 103	54,4
Obszar wschodni	27 994	---	14 074	50,3
M. Przemyśl	5 748	20,0	3 104	54,0
Powiat przemyski	5 968	22,5	2 959	49,6
Powiat jarosławski	10 063	19,6	4 851	48,2
Powiat przeworski	6 215	18,2	3 160	50,8
Obszar północno-wschodni	10 829	---	5 595	51,7
Powiat lubaczowski	5 447	22,5	2 663	48,9
Powiat niżański	5 382	23,3	2 932	54,5

Bezrobocie jest jedną z najważniejszych przyczyn powstawania grupy ludzi zmarginalizowanych społecznie, politycznie i kulturowo. Procesy wykluczania tworzą niebezpieczną i wyjątkowo niepożądaną sytuację społeczną. Skumulowane napięcia społeczne wcześniej czy później doprowadzą do konfliktów, których skutki trudno przewidzieć. Większość z tych ludzi jest głęboko przekonana o braku wpływu na bieg spraw publicznych. Na ogół ludzie zaliczani do tej grupy zamieszkują zdegradowane dzielnice miejskie, często zdekapitalizowane i znajdujące się w stanie śmierci technicznej, a kolejne pokolenia powtarzają ich drogę życiową. Powoduje to utrwalanie procesów reprodukcji struktur społecznych¹⁰. Zjawisko to jest szczególnie widoczne w starych dzielnicach Rzeszowa.

4. Poziom życia mieszkańców woj. podkarpackiego

Opinia o powiększającym się zróżnicowaniu polskiego społeczeństwa zyskała już charakter obiegowy. Zróżnicowanie to jest wynikiem procesów transformacji społeczno-gospodarczej, jaka występuje od 1989 r. Strukturę społeczną społeczeństwa polskiego charakteryzuje duże rozwarstwienie. Bardzo licznie reprezentowana jest klasa niższa, natomiast klasa średnia dopiero powstaje.

Z analizy wskaźników dotyczących warunków życia ludności wynika, że woj. podkarpackie zajmuje słabą pozycję w Polsce. W zasadzie w każdej grupie wskaźników, zajmuje przeważnie końcowe miejsca w tabeli województw. Przyczyną są niskie dochody ludności, które nie tylko obniżają poziom życia, ale przede wszystkim osłabiają stymulującą rolę wewnątrzregionalnego popytu, który jest istotnym czynnikiem rozwojowym.

Tabela 7

Ludność według głównego źródła utrzymania w 2004 r.

Źródło dochodu	w tys.	w %
Ogółem	2103,8	100,0
Dochody z pracy	616,2	29,3
Niezarobkowe źródło	584,0	27,8
Dochody z własności	1,0	0,0
Na utrzymaniu	871,9	41,4
Nieustalone źródło utrzymania	30,7	1,5

¹⁰ Jałowiecki, Szczepański (2006), s. 296.

W 2004 r. przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w woj. podkarpackim wynosiło 1940,5 zł, co stanowiło 85,4% średniej krajowej. W sektorze prywatnym przeciętna płaca brutto w województwie kształtowała się na poziomie 1717,8 zł i była o 23% niższa niż w sektorze publicznym. W sektorze publicznym przeciętna płaca wyniosła 2228,95 zł.

Również w zakresie świadczeń emerytalnych i rentowych w woj. podkarpackim utrzymują się niekorzystne proporcje w porównaniu do średnich krajowych. Przeciętna miesięczna emerytura i renta brutto w 2004 r. z pozarolniczego systemu ubezpieczeń społecznych wynosiła 929 zł, co stanowiło 81,4% średniej krajowej.

5. Szkolnictwo i edukacja w woj. podkarpackim

Podkarpacie od lat należy do regionów o najwyższym udziale populacji dzieci i młodzieży szkolnej (ok. 30%) w stosunku do ogółu mieszkańców. Wysokie aspiracje edukacyjne młodzieży i jej rodziców pozwalają na pozytywne zmiany struktury poziomu wykształcenia mieszkańców tego regionu Polski.

Z danych dotyczących struktury wykształcenia ludności wynika, że Podkarpacie nie odbiega zbyt wiele od średniej dla kraju. Należy jednak pamiętać o tym, że struktura wykształcenia, charakterystyczna dla całej Polski, nie odpowiada standardom współczesnych społeczeństw, szczególnie w Unii Europejskiej.

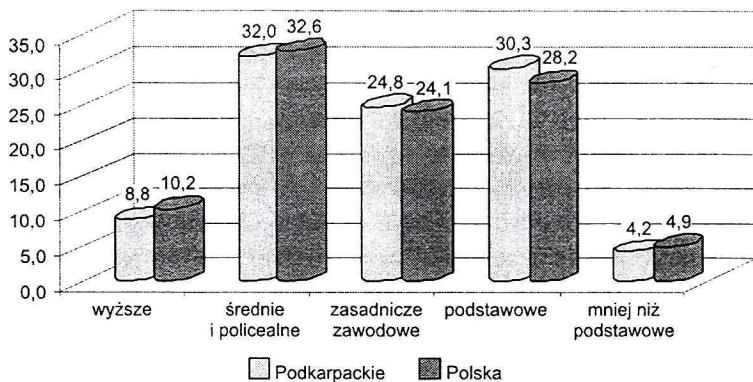
Dzieci i młodzież to prawie jedna trzecia mieszkańców woj. podkarpackiego. Jednak od kilku lat obserwuje się, zresztą typowy dla Polski, systematyczny spadek procentowego udziału tej grupy wiekowej w ogólnym bilansie ludności województwa – od ponad 31% w 1999 r. do 28% w roku szkolnym 2003/2004.

W latach 1999-2004 kształceniem oraz wychowaniem i opieką rocznic objętych było ponad 450 tys. uczniów różnych typów szkół i placówek¹¹.

Wśród warunków niezbędnych do osiągnięcia pożądanej jakości edukacji jest racjonalna sieć szkolna dostosowana zarówno do potrzeb edukacyjnych środowisk, jak i jego możliwości ekonomicznych. Zmiany sieci szkół i placówek województwa w latach 1999-2004 prezentuje tabela 9.

W woj. podkarpackim szczególnie dynamicznie rozwija się szkolnictwo wyższe (zwłaszcza niepubliczne), o czym świadczy wzrastająca liczba szkół

¹¹ Dane pochodzą z *Raportu o stanie oświaty w województwie podkarpackim w latach 1999 – 2004*.

Ryc. 1. Ludność województwa w wieku 15 lat i więcej według poziomu wykształcenia (dane GUS – NSP 2002)

Źródło: *Strategia...* (2006).

wyższych oraz liczba studentów. Dotyczy to np. Rzeszowskiego Obszaru Metropolitalnego gdzie w czterech uczelniach (Uniwersytet Rzeszowski, Politechnika Rzeszowska, Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania i Wyższa Szkoła Zarządzania), kształcą się 47,8 tys. studentów, którzy stanowią 67,5% ogólnej liczby studentów Podkarpacia.

Jednak w przestrzeni krajowej potencjał edukacyjny woj. podkarpackiego jest niewielki, gdyż jego rozwój nastąpił w zasadzie dopiero w latach

Tabela 8

Liczba uczniów w poszczególnych typach szkół.
Stan na 30 września danego roku szkolnego

Liczba uczniów (z dokładnością do 1 tys.)	Rok szkolny				
	1999/2000	2000/2001	2001/2002	2002/2003	2003/2004
Przedszkoli	33 000	33 000	32 000	32 000	31 000
Szkół podstawowych	247 000	203 000	195 000	186 000	175 000
Gimnazjów	37 000	73 000	108 000	106 000	103 000
Szkół ponadgimnazjalnych (ponadpodstawowych)	175 000	150 000	123 000	125 000	130 000
Szkół policealnych	9 000	9 000	9 000	10 000	11 000
Razem	501 000	468 000	467 000	459 000	450 000
Liczba dzieci i młodzieży w wieku od 3 do 19 lat zamieszkałych w woj. podkarpackim	645 000	630 000	620 000	605 000	595 000

Sieć szkół i placówek w województwie.
Stan na 30 września danego roku szkolnego

Typ szkoły/placówki	Rok szkolny				
	1999/2000	2000/2001	2001/2002	2002/2003	2003/2004
Przedszkola ^a	459	449	434	431	415
Szkoły podstawowe ^a	1 197	1 175	1 159	1 116	1 100
Gimnazja ^a	442	454	462	478	537
Szkoły ponadgimnazjalne (ponadpodstawowe) ^a	326	320	302	303	301
Szkoły artystyczne	7	7	7	7	7
Szkoły medyczne	7	7	7	7	7
Szkoły policealne ^b	72	72	69	69	81
Placówki oświatowo-wychowawcze ^c	71	71	69	65	65
Placówki kształcenia ustawicznego	13	13	13	13	13
Placówki kształcenia praktycznego	15	15	15	15	15
Poradnie psychologiczno-pedagogiczne	29	29	28	28	28
Placówki specjalne ^d	20	20	20	20	20
Placówki zapewniające opiekę ^e	5	5	5	5	5
Placówki doskonalenia nauczycieli ^f	4	5	11	11	12
Biblioteki pedagogiczne	4	4	4	4	4
Inne szkoły/placówki (np. OHP)	1	1	1	1	1
Razem	2 672	2 647	2 606	2 573	2 611

a) szkoły publiczne i niepubliczne (zespoły szkół albo samodzielne szkoły) ogólnodostępne oraz specjalne - łącznie

b) szkoły publiczne i niepubliczne - łącznie

c) placówki wychowania pozaszkolnego i szkolne schroniska młodzieżowe

d) specjalne ośrodki szkolno-wychowawcze, młodzieżowe ośrodki wychowawcze

e) domy wczasów dziecięcych, bursy

f) placówki publiczne i niepubliczne - łącznie

powojennych. W latach 1999-2003 liczba studentów w Polsce zwiększyła się z 1,4 mln do 1,8 mln, tj. do 129,0%, natomiast na terenie woj. podkarpackiego z 51,9 tys. do 77,5 tys., tj. do 149,2%. O niskiej pozycji szkolnictwa wyższego województwa na tle kraju świadczy niewielki udział studentów w stosunku do ogólnej liczby studentów w Polsce, który w tym czasie zwiększył się z 3,9% do 4,2%.

W roku akademickim 2003/2004 na terenie województwa funkcjonowało 17 uczelni, które stanowiły 4,26% ogólnej liczby szkół wyższych w Polsce. Obok nich funkcjonowało także 6 filii i wydziałów zamiejscowych oraz 5

punktów konsultacyjnych różnych uczelni, które odpowiednio stanowią 6,9% i 5,7%. Województwo podkarpackie w skali krajowej pod względem liczby uczelni zajmuje 10. pozycję (17 uczelni) i wyprzedzają je woj. zachodniopomorskie i lubelskie, na terenie których występuje po 18 uczelni, a za nim znajdują się woj. kujawsko-pomorskie i podlaskie (po 15 uczelni).

Pod względem liczby studentów woj. podkarpackie (77,5 tys. studentów) zajmuje jedenastą pozycję, skupiając 4,2% ogólnej liczby studentów w Polsce. Wyprzedza go znajdujące się na dziesiątej pozycji woj. kujawsko-pomorskie (84,3 tys. studentów), a za nim znajduje się woj. warmińsko-mazurskie (58,9 tys. studentów).

Najniższym w skali kraju potencjałem edukacyjnym charakteryzują się województwa: opolskie i lubuskie, na terenie których występuje odpowiednio 6 i 7 uczelni, w których studiuje odpowiednio 36,8 tys. i 39,4 tys. osób.

W Polsce w 129 uczelniach państwowych, stanowiących 33,1% wszystkich uczelni w kraju kształci się 1,3 mln studentów, tj. 70,4% ogólnej liczby studentów, z tego studenci stacjonarni stanowią 40,4% studentów ogółem, zaocznicy 30,0%.

Szkoły wyższe państwowe województwa stanowią 5,4% szkół wyższych państwowych w kraju oraz skupiają 4,1% studentów w Polsce. Studenci stacjonarni tych uczelni stanowią 4,4% studentów w Polsce, a zaocznicy 3,7%.

W 261 uczelniach niepaństwowych, stanowiących 66,9% wszystkich uczelni w kraju studiuje 546 tys. studentów, tj. 29,4%. Studenci stacjonarni tych uczelni stanowią 6,9% ogólnej liczby studentów, a zaocznicy 22,7%.

Szkoły wyższe niepaństwowe woj. podkarpackiego stanowią 3,8% uczelni niepaństwowych w kraju, a ich studenci 4,4%; z tego stacjonarni 3,6% studentów w kraju, a zaocznicy 4,6%.

W woj. podkarpackim w siedmiu państwowych szkołach wyższych studiuje 53,5 tys. studentów, tj. 69,0% ogólnej liczby studentów województwa, a w dziesięciu szkołach wyższych niepaństwowych kształci się 24,0 tys. studentów, którzy stanowią 31,0%.

W województwie funkcjonuje 17 uczelni, które są zlokalizowane na terenie 11 miast i kształci się w nich 77,5 tys. studentów. Ośrodki szkolnictwa wyższego obejmują ośrodki akademickie, w których występują szkoły kształcące na poziomie magisterskim oraz ośrodki wyższego szkolnictwa zawodowego, kształcące na poziomie licencjackim. Ośrodki te charakteryzują się zróżnicowanym potencjałem edukacyjnym.

Wnioski

Podsumowując, do społecznych determinant ROM-u, które mogą się przyczynić do jego rozwoju należy zaliczyć:

- Młodą w sensie demograficznym ludność, przy czym odsetek ludności w wieku przedprodukcyjnym wynosi 23,9% (kraj 21,2%). Przy ogólnej tendencji zmniejszania się przyrostu naturalnego, jest on w woj. podkarpackim jednym z najwyższych w kraju.
- Wzrost poziomu wykształcenia zarówno w miastach, jak i na wsi.
- Zasoby wykształconej młodzieży.
- Wzrost zatrudnienia w sektorze prywatnym.
- Korzystną strukturę wiekową w zasobach siły roboczej.
- Wysoki współczynnik aktywności zawodowej.
- Duży udział populacji dzieci i młodzieży szkolnej (12,8%; średnia krajowa 11,5% i 6,3%; średnia krajowa 5,5%) w stosunku do ogółu mieszkańców.
- Potencjał rzeszowskiego ośrodka akademickiego oraz szkół wyższych państwowych i niepaństwowych w regionie.

Natomiast zagrożeniem dla rozwoju ROM-u są następujące niekorzystne zjawiska społeczne:

- Niski wskaźnik urbanizacji – 40,5% ludności województwa mieszka w miastach (kraj 61,5%).
- Nierównomierne rozmieszczenie ludności.
- Zjawisko depopulacji na niektórych obszarach miejskich i wiejskich (ujemny przyrost naturalny).
- Zjawisko depresji urodzeniowej (poziom reprodukcji ludności nie zapewniający prostej zastępowalności pokoleń).
- Narastający proces starzenia się ludności.
- Zmiana korzystnych tendencji demograficznych.
- Słaba mobilność ludności.
- Obszary deprawacji.
- Wysoki poziom zatrudnienia w rolnictwie.
- Wysoka stopa bezrobocia.
- Duży odsetek bezrobotnych bez prawa do zasiłku (88,9%).
- Duży odsetek bezrobotnych wśród ludzi młodych (58,3% nie przekroczyło 35 roku życia).
- Duży odsetek zagrożonych długotrwałym bezrobociem (55,3%).
- Niedostosowany do potrzeb gospodarki poziom edukacji, szczególnie wyższego.

Problemy wielopłaszczyznowego planowania obszaru metropolitalnego powinny uwzględniać różne aspekty zarówno krajowe, regionalne, jak i lokalne, z udziałem samorządów wszystkich szczebli. Istotna jest diagnoza sytuacji województwa i pozycji Rzeszowa w tej perspektywie. Rozwój obszaru metropolitalnego powinien być rozumiany jako stałe podnoszenie jakości życia mieszkańców i harmonizowanie jego struktury przestrzennej, powinien być rozpatrywany kompleksowo i obejmować wszystkie zasadnicze problemy dotyczące społeczności lokalnej, gospodarki, organizacji życia. Prace nad tworzeniem planu obszaru metropolitalnego wymagają wspólnego działania, koordynacji i zarządzania. Tworzenie ROM-u jest przedmiotem szerokiej dyskusji na forum Sejmiku Wojewódzkiego oraz na sesjach rad samorządów gminnych, powiatowych i rady Rzeszowa. Realizacja polityki planistycznej w sprawie planu zagospodarowania przestrzennego obszaru metropolitalnego, jako części planu zagospodarowania przestrzennego województwa jest realizowana w woj. podkarpackim m.in. przez powołanie Kolegium Rzeszowskiego Obszaru Metropolitalnego. Kolegium powstało na mocy porozumienia między Marszałkiem Województwa Podkarpackiego, Prezydenta Miasta Rzeszowa, Starosty Rzeszowskiego, Starosty Ropczycko-Sędziszowskiego, Starosty Kolbuszowskiego, Starosty Łańcuckiego, Starosty Strzyżowskiego. Jednostką podstawową, która prowadzi badania nad koncepcją planu obszaru metropolitalnego w imieniu samorządu województwa jest Podkarpackie Biuro Planowania Przestrzennego w Rzeszowie. Dokonując analiz dla aglomeracji Rzeszowa z przyległymi gminami Biuro określiło przede wszystkim oddziaływanie rynku pracy, obsługi administracji, lecznictwa specjalistycznego, szkolnictwa wyższego, usług społecznych i socjalnych. Określając istotne instrumenty w realizacji zasady policentrycznej koncentracji i dyfuzji, jako czynników przyspieszających rozwój całego obszaru wschodniej Polski należy uwzględnić znaczenie woj. podkarpackiego i Rzeszowskiego Obszaru Metropolitalnego. Do określenia ROM-u powinny posłużyć kryteria liczby ludności oraz poziomu i dynamiki rozwoju terenów przyległych do miasta rdzeniowego. Tworząc plan Rzeszowskiego Obszaru Metropolitalnego należy uwzględnić wśród czynników społecznych:

- dbałość o wysoki poziom kapitału ludzkiego i społecznego mieszkańców miasta i obszaru potencjalnego ROM-u;
- rozbudowę trzeciego sektora gospodarki, czyli sektora usług tradycyjnych oraz nowoczesnych, a zwłaszcza: e-services, usług informatycznych, bankowych, biznesowych, zdrowotnych, edukacyjnych, obrotu nieruchomości

ściami, reasekuracji, doradztwa firm ubezpieczeniowych, turystyki kwalifikowanej, *etc.*;

- zdolność do przyjmowania kapitału zagranicznego i inwestycji, a także ekspertów i doradców obcokrajowców;
- obecność firm międzynarodowych, zwłaszcza wielkich korporacji, banków, instytucji naukowych oraz placówek dyplomatycznych;
- możliwość eksportu miejskich i regionalnych przedsiębiorstw, instytucji kulturalnych, artystycznych, naukowych i ich przedstawicieli, poza granice miasta, regionu czy kraju;
- gotowość do stałej rozbudowy zarówno tradycyjnej infrastruktury (drogi i sieci), jak i nowoczesnej infostruktury, sieci szerokopasmowych;
- połączenie gęstym układem transportowym, systemem dróg i autostrad z innymi miastami i regionami;
- rozbudowę kompleksów kongresowych i wystawienniczych oraz powierzchni biurowych o zróżnicowanym standardzie; organizowanie kongresów, festiwali, imprez sportowych, naukowych wydarzeń;
- obecność siedzib środków przekazu masowego o zasięgu krajowym lub międzynarodowym.

Obserwowane jest również niekorzystne zjawisko polegające na narastaniu dysproporcji między ROM-em i jego otoczeniem w zakresie rozwoju gospodarczego (np. poziom dochodów i stopa bezrobocia), wyposażenia w infrastrukturę społeczną i techniczną. Przeciwdziałanie tym negatywnym zjawiskom powinno stać się priorytetem w działaniach władz samorządowych zarówno na szczeblu wojewódzkim, jak i powiatowym. Niewątpliwie rozwój Rzeszowskiego Obszaru Metropolitalnego przyczyni się do poprawy pozycji Podkarpacia w rankingu polskich województw. Należy przy tym pamiętać, że siła ośrodka metropolitalnego zależy w dużej mierze od potencjału społecznego jego otoczenia.

Literatura

- Borkowski T., Marcinkowski A., 1999, *Socjologia bezrobocia*. Katowice.
- Jałowiecki B., 1999, *Metropolie*. Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Białymstoku, Białystok.
- Jałowiecki B., Majer A., Szczepański M.S., 2005, *Przemiany miasta, Wokół socjologii Aleksandra Wallisa*. Warszawa.
- Jałowiecki B., Szczepański M. S., 2006, *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*. Warszawa.

- Klimska U., Swianiewicz P., 2005, *Spoleczne i polityczne zróznicowanie aglomeracji w Polsce – waniliowe centrum, mozaika przedmieść*. Prace Geograficzne t. XX. Wydział Geografii i Studiów Regionalnych. Warszawa.
- Pirveli M., 2003, *Funkcja metropolitalna a proces globalizacji*. Studia Regionalne i Lokalne nr 4(14).
- Rocznik demograficzny*, Warszawa 2005.
- Rocznik statystyczny województwa podkarpackiego*, Rzeszów 2005.
- Strategia rozwoju województwa podkarpackiego na lata 2007-2020*, Rzeszów 2006.